

Makale Bilgisi: MAKTAL (ERBAŞ), A. (2020). Şair Emin'in Kazasker İsmail Efendi Tarafından Ta'lik Hattıyla Yazılmış İki Tarih Manzûmesi. DEÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 1, ss. 79-108.	Article Info: MAKTAL (ERBAŞ), A. (2020). Poet Emin's Two Historical Manzumes Written By Calligrapher Ismail Efendi In Celi Ta'lik. DEU Journal of Humanities, Volume: 7, Issue: 1, pp. 79-108.
Kategori: Araştırma Makalesi	Category: Research Article
Gönderildiği Tarih: 02.12.2019	Date Submitted: 02.12.2019
Kabul Edildiği Tarih: 31.03.2020	Date Accepted: 31.03.2020

ŞAİR EMİN'İN KAZASKER İSMAİL EFENDİ TARAFINDAN TA'LİK HATTIYLA YAZILMIŞ İKİ TARİH MANZÛMESİ¹

Aynur Maktal (Erbaş)*

ÖZ

Tarihi yapıların üzerine nakşedilmiş olan ve temelde o yapıların adeta maddî ve manevî belleğini oluşturan kitâbeler, bir yandan o yapıları bezerken bir yandan da onların kimlik ve ruhlarını yansıtır. Bir başka deyişle kitâbeler, geçmişin de geleceğin de belleğini oluşturur. Mimari yapısı bakımından bir şaheser olarak da tanınan Ayasofya şadırvanı, edebi ve sanat değeri olan yazıları bakımından da son derece önemli bir kıymettir. Mimarisi ile müstakil bir kimliğe bürünmüş olan bu yapı, kitâbeleriyle de sanat ve edebiyat hazinesidir. Bir yapı ya da mimarî unsurun kimliği olan kitâbeler, geçmişte bazen düz yazı (nesir) olarak bazan da nazım türünde yazılmıştır. Edebî dil yahut şiir diliyle anlatılmış kitâbelerin bir kısmını *tarih manzûmeleri* oluşturur. Divân şiirinin özgün örneklerinden olan *tarih manzûmeleri*, devirlerinin sanat seviyesini sergilemeleri bakımından - tarihi belleğin çok önemli unsurlarıdır.

Bu çalışmada Ayasofya Şadırvanına nakşedilmiş olan 1740 tarihli iki tarih manzûmesi, şairi, metinleri, *celî ta'lik* hatları ve hattatı bakımından tanıtılmaktadır. Bu mazûmelerden biri kubbe kasmağının iç yüzünde; diğeri ise şadırvanın ortasında bulunan havuzun tunç şebekelerindeki muslukların üzerindedir. Şair Emin tarafından on altışar beyitler halinde yazılmış olan tarih manzûmelerinin her ikisinin de sonunda hem rakam hem de ebced hesabıyla 1740 tarihi düşülmüştür.

Ayasofya Şadırvanı'nın celî ta'lik kitâbeleri şeklinde karşımıza çıkan bu tarih manzûmelerinin hattatı hakkında ihtilaf bulunmaktadır. Semavi Eyice ta'lik kitâbelerin hattat Ahmed Arif Efendi tarafından yazıldığını bildirmektedir. Buna mukabil talik hat konusunda Mektûbî İbrahim Efendi tarafından Türkçe yazılmış *Rûhu't-ta'lik* isimli elyazması risâlenin 14^b numaralı varağında ise sözkonusu

¹ Bu çalışma kısmen, Mektûbî İbrâhim Efendi'nin *Rûhu't-ta'lik* Adlı Eserinin Hat Sanatı Bakımından Analizi" isimli sanatta yeterlik tezinin "Ek"inden üretilmiştir.

* Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, e-posta: aynur.maktal@deu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2637-4786.

hatların Kethüdâzâde Kazasker İsmail Efendi tarafından yazılmış olduğu kayıtlıdır. Bu çalışma, Şair Emin'in tarih manzûmelerinin ta'lik hatları bakımından incelenmesi yanında hattatın tesbitinin kaydı bakımından da önemlidir.

Anahtar sözcükler: Şair Emin, tarih manzûmesi, Kethüdâzâde Kazasker İsmail Efendi, celi ta'lik.

POET EMIN'S TWO HISTORICAL MANZUMES WRITTEN BY CALLIGRAPIER ISMAIL EFENDI IN CELI TA'LIK

ABSTRACT

Inscriptions placed on architectural structures basically constitute the material and spiritual memory of those buildings.

The inscriptions reflect both its structure and its identity and spirit. In other words, inscriptions are the memory of the past and the future. In the past, the inscriptions, which are the identity of a building, were sometimes written as prose and sometimes as poems. Some of the epigraphs, narrated in poetic language, are *historical manzûmes*. *Historical manzûmes* are an important element of historical memory as original examples of Divân poetry.

Two of the inscriptions of the Hagia Sophia Fauntain are such manzûmes. Two historical manzûmes has been written by the poet Emin in the 19th century are document of the date of construction of the Hagia Sophia Fauntain. *Two historical manzûmes* of Hagia Sophia Fauntain has been written as *celi ta'lik*. One of them has been located in the dome of the Hagia Sophia Fauntain and the other has been placed in the taps. Both of them have been written in sixteen couplets.

Semavi Eyice reported that these *historical manzûmes* had been written by calligrapher Ahmed Efendi. However, it is learned from the 14th page of the book called *Rûhu't-ta'lik* by *Mektûbî İbrahim Efendi* that the celi ta'lik inscriptions have been written by calligrapher Kethüdâzâde Kasasker İsmail Efendi.

This article introduces *two historical manzûmes* of poet Emin, with their readings, the calligraphier of the celi ta'lik inscriptions and their evidence.

Keywords: Poet Emin, historical manzûme, 19th century, calligrapher, Kethüdâzâde, Kazasker İsmail Efendi, celi ta'lik.

GİRİŞ

Tarihin yazı ile başladığı kabul edildiğinde, yazının insanlık tarihi bakımından önemi çok daha iyi anlaşılabilir. Bu önemine binaen yazı, kültürümüzde kullanmış olduğumuz alfabeler ile ortaya koyduğumuz eserlerde kendini göstermiştir. Türklerin İslamiyeti kabulü sonrasında, kullanılmaya başlanan Arap alfabesi ile üretilen eserlerde yazı, mesaj anlamının çok ötesine taşınmış; müstakil bir sanat dalı haline gelmiştir. Tarih içinde Türk karakterinin yansıtıldığı hat çeşitleri, farklı vadilerde geliştirilmesinin yanında mimariye de yansıtılarak, hat sanatının sıkışıp

kaldığı yazma eserlerin sayfalarından daha geniş kitlelere hitap eden mimariye taşınmıştır.

Mimaride yazının işlevine bakıldığında, temelde mesaj merkezli olmakla birlikte, bazen sadece tarihi bir belge, bazen bezeme, bazen de sanat vasfının diğer özelliklerine nisbeten daha ön plana çıktığı görülür. Yazıların mimari yapı ve elemanları üzerindeki özellikleri incelendiğinde, bazen bir bazen birden çok veyahut üç karakterin de denk kuvvette olduğunu görmek mümkündür. Ünlü hat sanatkârlarının elinden çıkmış sanatlı yazıların mimari eser niteliğindeki yapılar üzerine işlenmiş olanları bu türdendir. Hat sanatı eserlerinin uygulandığı alanların mimari yapılara doğru genişlemesi, bu disiplindeki ıstılah farklılıklarını da gündeme getirmiştir.

Yazma eserlerde, estetik kurallara bağlı kalınarak yazılmış yazılar, klasik ifadesiyle *hüsn-i hat* (Serin, 1999, s.19); taştan ahşaba, alçıdan metale kadar her tür malzemedan yapılmış mimari yapı elemanlarına uygulanmış olanları ise yaygın kabul edilmiş şekliyle *kitâbe* olarak adlandırılmıştır (Arseven, 1994, ss. 1101-1102). Bu sebeple sadece binanın yapımını işaret eden inşa kitâbeleri değil, yapı ve yapı elemanları üzerindeki bütün yazı çeşitleri gibi konumuzun kesitini oluşturan ve ağırlıklı olarak divân edebiyatının da bir alt disiplinini oluşturan tarih manzûmeleri de bu çalışmada kitâbe olarak adlandırılmıştır.

Kitâbelerde belli başlı yazı karakterleri kullanılmıştır. Mimaride, yazıların yerleştirildiği sathın göze mesafesi dikkate alınarak, kendi kaleminden çok daha iri yazılmış olan hatlara yer verilmiştir. İnce yazıların kendi standart kalemine nisbetle daha iri karakterli yazılanlarına *celî*, bu türden çok daha iri olanlarına da *hatt-ı kebîr* denilmektedir. *Hatt-ı kebîr* ıstılahına, *Rûhu't-talik* isimli yazmanın 9^h numaralı varağında izahat getirilmiştir (Maktal, 1995, s. 52). İslâm mimarisinde celî karakterli yazının ilk kullanımına örnek olarak VII. yüzyılda Medine'deki Mescid-i Nebevi'nin kible duvarına Sa'd adındaki sanatkârın yazmış olduğu *şems sûresi* ve sonrasındaki ayetlerden oluşan kitâbeler, gösterilir (Yetkin, 1984, s. 127).

Mimari yapı ve unsurlarında yazıları tarihi seyri içinde incelediğimizde, başlangıçtaki ilkel halinden hattın gelişmiş olduğu örneklerine kadar geçen süre içinde farklı karakterdeki hatların ön plana çıktığı görülür Mimaride uygulanmış ilk örnekler arasında *kûfî* ve *makîlî* hatları sayabiliriz. Köşeli ve yuvarlak hatlardan oluşan *kûfî*, Anadolu Selçuklu devri öncesi mimaride oldukça sık rastlanan yazı türüdür. Tezyîni unsurlarla iç içe olan kûfî yazıda harflerin boşlukları çeşitli hendesî şekillerle uzatılarak, bazen geometrik geçmeler, bazende *rûmî* motifli müstakil bezemelerle tezyîn edilmiştir (Alparslan, 2009, s. 3). Alet ve edevatla yazılan dört tarafı denk, köşeli olan *makîlî* hat ise özellikle yapıların dış cephesinde renkli sır ve tuğla malzemeyle uygulanmasının kolaylığı neticesinde, bu süreçte tercih edilmiştir. Anadolu'da *kûfî*nin kullanıldığı en güzel örnekleri, Konya Karatay Medresesi (1251) ile İnce Minareli

Medresesi'nde (1264) görülür. İstanbul'da Fatih Camii'nin avlu pencerelerindeki kûfî örnekleri ile Bâyezîd Camii minare kaidesindeki *ihlâs sûresinin* yazıldığı *makulî* yazı örnekleri bu yazıların mimarideki kullanımının azalmakla birlikte kesilmemiş olduğunun birer göstergesidir (Erbaş, 1990, s. 32). Hatta II. Abdülhamid Dönemi'nde Mehmed Tefvik Ebûzziyâ (1843-1913), bu yazıyı yeniden diriltme konusunda gayretleriyle, matbaada kûfî harf kalıplarını döktürdüğü gibi Yıldız Camii'nin kuşak yazısını da *tezyinî kûfî* hat ile yazdırmıştır (Alparslan, 2009, s. 27).

İslam medeniyetinde X. yüzyıla kadar *kûfî* yazı ağırlıklı olarak kullanılıyorken bundan sonra yerini daha müdevver yani daha yuvarlak karakterli yazılara bırakmıştır. Bunların başında celî sülûs ve celî muhakkak yazılar gelir. Bu müdevver hatların kitâbelerde yer alışı, farklı kompozisyon tarzlarının oluşmasına imkân sağlamıştır (Alparslan, 1977, s.1-14). Osmanlı mimarisinde *kûfî* ile *celî sülûs* ve *muhakkak*, yazıların aynı satıhta birlikte kullanıldığı örneklerin başında, yukarıda örneğini verdiğimiz İstanbul'da Fatih Camii'nin avlu pencerelerindeki kûfî ile celî sülûs hatlarının ortak kompozisyon örnekleri gelir. Osmanlı mimarisinde celî sülûs kitâbe örneklerini sergileyenlerin başında *Ali* ve *Yahya Sofî* olarak bilinen baba-oğul hattatlar gelir ki Fatih Camii kitâbeleri onlara aittir (Erbaş, 1990, ss. 10-22).

Mimari yapılarda ta'lik yazının kullanılmaya başlanması, Edirne Darü'l-Hadîs ve Selçuk Hatun Camilerindeki örneklerde görüldüğü gibi, Türk ta'lik Ekolünün celî örnekleri, XIX. yüzyılda yine bir başka baba-oğul hattat olan Mehmed Es'ad Yesârî ile Yesârîzâdelerin hatlarında karşımıza çıkmaktadır. Kitâbelerde az sayıda da olsa kullanılan yazı çeşitleri arasında celî divânî ve rık'a yazılarını da sayabiliriz (Alparslan, 2009, s. 38).

Kitâbe ıstılahının dar anlamda kullanılışında, üzerinde bulunduğu yapının kim tarafından, hangi amaçla, ne zaman yapıldığı gibi yapının inşa, tamir, yenileme gibi fiziki mimari özelliklerine işaret eden bilgilere yer verilmiştir. Bu özellikleriyle kitâbeler, üzerinde buldukları eserlerin tarihî, sosyal ve kültürel değerlerini yansıtan en güvenilir belgeler arasında kabul edilirler. Bunlar kitâbenin yazıldığı *dil* ile metinde geçen *emir*, *temenni*, *dua*, *övgü*, *deyim*, *hükümdarların unvan* ve *silsileleri* yanında tarihi kayıtlarındaki *gün*, *ay*, *yıl* özellikleriyle de kültür ve medeniyet tarihi açısından her bir disiplinde, ayrıca bir değer taşırlar (Tüfekçioğlu, 2001, s. 2).

Hüsn-i hattın ilk uygulama alanı olan yazma eserlerde olduğu gibi mimarideki uygulamalarında da kitâbelerin *Arapça*, *Farsça* ve *Türkçe* olmak üzere eş zamanlı olarak üç farklı dilde yazılmış oldukları görülür. Anadolu kitâbelerinin istisnasız *Arapça* yazıldığı; sosyal olaylara nazire olarak kullanılmış olan *Türkçe* kitâbelerin ilk örneklerinin ise kesin tarihlerinin bilinemediği; ancak kabaca XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren görüldüğü ve tamamına yakınının manzûm olarak yazıldığı, bu sahada yapılan araştırma ve yayınlardan anlaşılmaktadır (Yardım, 2002, s. 27).

Yukarıda da belirttiğimiz üzere Türkçe yazılmış kitâbelerin çoğu *nazım* şeklinde olup nesirle yazılmış olanların ise daha çok *tamir* ve *tecdîd* içerikli kitâbeler olduğu örneklerden anlaşılmaktadır. Nazımla yazılmış kitâbeler ise genellikle “ebcedle tarih düşürme” şeklindeki kitâbelerdir. Bu tür kitâbeler, yazılış şekilleri ve dilleri bakımından birbirlerinden çok farklı özellik taşımamakla birlikte özgün oluşları en belirgin vasıflarındandır. Geçmişteki örneklerde bunlar, iki mısradan oluşan tek beyit halinde yazılmış oldukları gibi, kitâbeye tahsis edilen alanın durumuna göre, yazıya imkân veren geniş sahanlarda çok sayıda beyitler halinde sıralananları da bulunmaktadır.

Türk kültüründe insanın kullandığı eşya ve mekânlar da aynen onun gibi canlı kabullenilmiş, insan ile neredeyse eşdeğer denecek bir muamele görmüştür. Bir başka deyişle, yaşamı boyunca, sadece yaratıldığı fizikî yapısıyla yetinilmeyen insana, nasıl ki din, ahlak, kültür gibi manevi değerlerin kazandırılması hedeflenmişse aynı şekilde insanın kullandığı eşya ile mimari öğelere de benzer anlayışla yaklaşmıştır. Bu kabullenişle, yapılar ve onların yapı elemanları tarih boyunca biçim ve işlev bakımından farklılaşıp gelişmiştir. Külliye oluşmuş tarihi yapılar arasında camilerin avlularında, sadece abdest alma maksadıyla oluşturulmuş mimari bir eleman, bir öge olan şadırvan, zamanla geliştirilen ve sağlanan katkılarla, bir uzuv olmaktan çıkıp, müstakil bir yapı haline gelmiştir ki bunun en güzel örneklerinden biri, Ayasofya Şadırvanı’dır. Şadırvan, dilimize Farsçadan geçmiş olup su mimarisinde çeşmelerden sonra en yaygın yapılar arasındadır (Kılcı, 2010, ss. 219-221).

Mimarî yapıların tarihi seyri içinde sağlanan gelişmeleri yanında, onlara eklenen değerlerle, anlamlarına anlam katılmıştır. Mimarî yapı ve elemanlarının anlamlandırılmasının en güçlü unsurlarından biri de yazı olmuştur. (Maktal, 1999, s. 197) Diez, İslâm medeniyetinden beslenen diğer milletlerde olduğu gibi Türk kültüründe de yazının son derece üst seviyedeki icrasını ve yaygın olarak kullanımını, mensubu oldukları İslâm dininin tasvire karşı uzak duruşuna bağlayarak Türk sanatkarlarının bütün kudret ve hissiyatlarını, yazı ile ifade ettiklerini savunur (Diez, 1955, s. 279).

Fatih Sultan Mehmed’in İstanbul’un fethinden sonra abidevi Ayasofya’yı fetih camii olarak vakf etmesiyle hem tamir ve tadilatları yapılmış hem de ilâve yapılarla imareti genişletilmiştir. Bu imar hareketlerinden birisi de Sultan II. Mahmûd (1696-1754) zamanında yapılmıştır ki Ayasofya Şadırvanı’nın inşâsı bu döneme rastlar. 1740-41 (H.1153) senesinde inşa edilen bu şadırvan, mukarnas başlıklı sekiz mermer sütun ve bunlar arasındaki sivri kemerlerin üzerine oturduğu geniş açıklıklı bir revaka sahiptir (Tansuğ, 1965, s. 96). Şadırvan, sadece yapısıyla değil, aynı zamanda yapısını anlamlandıran *kasideli* ve *tarih manzûmeli* edebî eserleri ile bunların kitâbeye dönüştüğü hüsn-i hat örnekleri bakımından da son derece önemlidir.

Şadırvanı anlamlandıran kitâbelerden bir diğerinde ise Muhammed bin Sa'îd el-Bûsîrî'nin (öl. 695/1296) Peygamberimiz Hz.Muhammed'e hitaben ve ona olan sevgisinin nişânesi olarak kaleme aldığı *Kaside-i bürde* yazılmıştır. Ayasofya Şadırvanı'nın mermerden yapılmış olan revak kemerlerinin dış yüzünde 16 beyit halinde dolanan ve kabartma olarak yazılmış olan altın varaklı celî sülüs kitâbelerin hattatı, Baltacızâde Mustafa Paşa'dır. Kubbeli bir yapıya sahip olan bu şadırvanın tunç kafesinin tepesinde bulunan alemde de “*Biz her şeyi sudan yarattık.*” anlamına gelen, lâle biçiminde istifli el-Enbiyâ sûresi (21) /30. âyeti yazılmıştır (Eyice, 1991, s. 217).

Şadırvanda bu yazılardan başka, biri çeşmelerin bulunduğu tunç şebekede, diğeri kubbe kasnağının iç yüzüne celî ta'lik hatla yazılmış olan iki *tarih manzûmesi* bulunmaktadır. Bu çalışmanın konusu olarak şadırvanın celî ta'lik kitâbeleri, metin ve özellikleri bakımından, fotoğraflar eşliğinde ileride işlenecektir.

1. Şair Emin'in İki Tarih Manzûmesi

Osmanlı çeşme kültüründe şadırvanlar, sadece mimarisi yönünden geliştirilip abideleştirilmekle kalmamış; aynı zamanda yapının inşâ tarihi bile, edebî ifadelerle kayda geçirilmiştir. Kitâbeleştirilmiş bu edebî metinlerin başında, *tarih manzûmeleri* gelir. Divân edebiyatında, özellikle özgünlüğü bakımından çok önemli olan *tarih manzûmeleri*, Osmanlı dönemi kültür ve sanat hayatının ehemmiyetli belgelerindedir. Bunlar, söz konusu disiplinin arşiv belgelerinin yalın anlatımına sözlü ve yazılı edebî katkılar sağladıkları gibi, hüsn-i hattan bezemeye kadar çok farklı disiplinlerin de gelişmesine destek olmuşlardır. Divân şiirinin *tarih manzûmesi* kesitine, disiplinlerarası içerikle bakıldığında, çıkışından tamamlandığı noktasına kadarki yelpazeye kadar ne denli geniş etki alanı olduğu görülmektedir.

Yapılışındaki hareket noktasının, toplum ihtiyacının karşılanmasına yönelik sosyal bir müessese olan şadırvan, mimarisi ile onun estetik değerlerle donatılma ihtiyacı, milli kültür seviyesini anlamada da önemli bir göstergedir. Dîvân şiirinin bir türü olan *tarih manzûmesi*, aslında üzerinde bulunduğu fizikî yapının bir nevi dile gelmiş, yazıya dökülmüş ruhu gibidir. Vücut ile ruh gibi birbirini tamamlayan *tarih manzûmeleri*, edebi eserler üzerinden, nasıl düşünüldüğüne dair somutlaşmış kültürel bilinci, kuşaktan kuşağa taşırlar. Bir başka deyişle bunlar, geçmişte kalmayıp geleceğe de uzanan bir nevi köprü vazifesi görürler. Öztekin, *tarih manzûmeleri* ile ilgili olarak bugün için karşılığı olup olmadığına bakmaksızın, şiirde var olan pek çok verinin kültürel bellek için önemine işaret ederek, bu aşamadaki süreci, sürdürülebilir ve dönüştürülebilir olma zenginliği olarak ifade etmekte; bunu da nitelikli bir okurun bu şiirleri her okuduğunda, okuyanda bıraktığı hisler ve bu duygunun etkisinde yeni yorumlamalara imkân verebilmesinde görmektedir (Öztekin, 2015, s. 213).

Mimari yapı kitâbelerindeki *tarih düşürme* kültüründe, tarih manzûmelerinin dönüştürülebilir özelliklerini görmek mümkündür. Eski tarihlerden bu yana hemen her alfabede harflerin rakamsal karşılıklarının olduğu bilinir. Yazının yer aldığı farklı disiplinlerde kullanım alanı bulmuş olan ebced hesabı, özellikle Türk edebiyatında tarih düşürme olarak da bilinmekte olup en güzel örneklerini divan edebiyatında vermiştir (Sami, 2002, s. 64) Başlangıçta bir çeşit gereklilikten tezahür edip daha sonraları sıklıkla eserin tarihini doğru bir şekilde kayda geçirmek gayesiyle de kullanılan, zamanla maksadını aşarak, bir sanat geleneğine dönüşmüş olan *ebced tertibi*, birbirine benzer harflerin, ardarda sıralanması esasına dayanır ki ilk kelimenin ebced olmasından dolayı bu isimle anılır. Genel tanımıyla *ebced*, her harfin bir rakama karşılık geldiği; Arap harfleriyle yazılmış olan sekiz kelimededen oluşan tarih hesaplama metoduna denir. Bu hesaplama sistemindeki kelimeler sırasıyla *ebced*, *hevvez*, *huttî*, *kelemen*, *sa'fes*, *karaşet*, *sehz*, *dazağ* (*dazığ*)dır (Uzun, 1994, s. 68).

İslam kültürü içinde Arap ve Fars edebiyatında *tarih düşürme* kıt'aları çok daha az görülmekle birlikte, Türk kültüründe oldukça yaygın kullanım sahası bulmuştur. Doğumdan ölüme, evlilikten sosyal hayatın pek çok kademesindeki her tür etkinliğe kadar- kullanılmış olan *tarih düşürme*, mimari yapı ve unsurlarının yapım, onarım vb. her tür işlevlerinde edebiyat merkezli müracaat kaynağı olmuştur. Türkçe kitâbeler, ekseriyetle *tarih düşürme kıt'aları* şeklinde olup son beytinin ikinci mısraı, üzerinde bulunduğu yapının inşa tarihinin edebî bir ifadesidir. Edebiyatımızdaki ilk örnekleri hakkında kesin bir bilgi olmamakla birlikte İsmail Yakıt, mimarideki örneği olarak İstanbul Rumeli Hisarı'ndaki tarih düşürme örneğinin dönüm noktası olduğunu söylemektedir (Yakıt, 1992, s. 126).

Tarih düşürme, çok değişik hesaplama sistemleri ve imlâya dayalı kurallar ile kullanılmaktadır. Meselâ yazılışları ve okunuşları farklı olan harflerin karşılıkları, okunuşları değil yazılışlarına göre dikkate alınır. Tarih düşürmenin, kültürümüzün pek çok sahasına nüfuz ettiğini; harflere sayısal değerler hatta sembolik anlamlar yüklenip onların farklı disiplinlerde anlamlandırıldığı görülür. Meselâ aynı harflerin farklı dizilişlerinden oluşan *Allah*, *hilâl*, *lâle* kelimelerinin sayı değeri olarak 66 toplamında eşitlenmesinin Türk sanatında lâle motifinin anlamını güçlendirdiği kanaati hakimdir (İspirli, 2000, s. 79).

Tarih manzûmelerinin sonunda binanın yapıldığı tarihi, rakam ile ayrıca kaydetmek, neredeyse istisnasız bir gelenektir. Tarihin rakam ile kaydında zaman zaman rûmî takvim kullanılmışsa da hicri tarih kullanma adeti, son derece yaygındır. Bu nevi şekilde tarihlendirme özel bir beceri gerektirdiğinden, ebced hesabıyla tarih düşürenler için *müverrih* ıstılahı kullanılmıştır (Çağbayır, 2007, s. 3463).

Şadırvandaki iki *tarih manzûmesi* de *Şair Emin'e* (öl. 1743) aittir (Eyice, 1991, s. 217). Bursalı olan şair, ailedeki büyük oğul olması

hasebiyle, *Hâdîzâde* olarak da tanınmıştır. Babası Abdülhâdî Efendi, Bursa âlimlerinden Abdurrahman Efendi, Mısır hûlefasından Şeyh Ahmed Gazi, Selim Efendi ile Mekkî-zâde Tâhir Efendilerin talebesi oldu. Sırasıyla Ömer Bey Medresesi ile Vecidiye Medresesi'nde, sonrasında da Molla Hüsrev Medresesi'nde görev yaptı. Şiirlerinde *Ahsiya* ve *Emîn* mahlâsını kullanmış olan *Hâdîzâde*, nüktedan kişiliğiyle tanınmıştır. Şair, 1743'te (H.1156) *Galata payesiyle* Medine'de görevli iken vefat etti. Kabri, Medine'de Şahâbeddîn Cami-i Şerîfi haziresindedir (Levend, 1973, s. 320).

Semavî Eyîce, celî ta'lik hatla yazılmış olan her iki tarih manzûmesinin hattatının *Ahmed Ârif Efendi* olduğunu, TDV İslâm Ansiklopedisi'ndeki *Ayasofya Şadırvanı* maddesinde bildirmektedir. Ne var ki Eyîce'nin kaynak gösterdiği Sezer Tansuğ'a ait yayında kitâbelerin hattatı hakkında kayda rastlanmamıştır. Halbuki Mektûbî İbrâhîm Edhem Efendi, ta'lik yazıyı ve XIX. yüzyılın başlarına kadar yaşamış ta'liknûvîleri (ta'lik yazanlar) tanıttığı *Rûhu't-ta'lik* isimli yazma eserinde, manzûmelerin *Kethüdâzâde İsmail Efendi* tarafından yazılmış olduğunu bildirmektedir. Bu bilgi, söz konusu yazmanın 14^b numaralı varağında "*Kethüdâzâde Kazasker İsmail Efendi (merhûm) dahi 'alâ yazanlardandır. Ayasofya Şadırvanı'nın yazıları onundur.*" şeklinde kaydedilmiştir (Maktal, 2008, s. 215).

Celî ta'lik yazıların hattatı *Kethüdâzâde Kazasker İsmail Efendi*, İstanbulludur. Hattat *İsmail bin Osman* (öl. 1164/1750), *Sadrazam Teberdar Mehmed Paşa*'nın kâhyalarından olan babası Osman'ın bu görevine istinaden *Kethüdâzâde* olarak da tanınmıştır. Ta'lik yazıyı Veliyüddîn Efendi'den, ince (hafî) ve celî ta'lik hatlarını Fındıkzâde İbrâhîm Efendi'den meşk ederek icâzet aldı. İstanbul kadılığı da yapmış olan Kazasker İsmail Efendi, Sultan Mahmûd için pek çok eser yazmıştır. Kabri, İstanbul-Aksaray'daki Ebubekir Paşa Mektebi mezarlığındadır. Bu mektebin tarih kitâbesini de Kazasker İsmail Efendi yazmıştır (Müstakimzâde, 1928, s. 650).

1.1. Şair Emin'in Ayasofya Şadırvanı Tunç Şebekelerindeki Tarih Manzûmesi

Divân edebiyatında *tarih manzûmelerine*, hükümdara methiyeler sunarak başlama geleneği oluşmuştur. Bu manzûmelerde, üzerinde bulunduğu yapıya ilişkin ifadelerin yer aldığı görülür. En dikkat çekenlerin başında, yapının şadırvan olmasından dolayı su ile ilgili ifadeler ve suyun o yapıya ulaştırılmasında irade sahibi olan padişahın bu ihsanının, teşbihlerle, medhiyelerle şiir boyunca övülmesi, gelmektedir. Ayasofya şadırvanındaki her iki manzûmenin başlangıcında da hükümdar övgüsü yer almaktadır. Kubbe kasmağındaki övgü cümlesi; "*Mihri sipihr-i mecd ü şân Sultan-ı mahmûd-ı zamân / her kavli her fi'li hemân nâmı gibi mahmûddur*" şeklinde iken; orta havuz çeşmelerinin üzerinde bulunan manzûmenin başlangıcındaki övgü ifadesi; "*Şehen-şâh-ı zamân-ı Sultân-ı Mahmûd-ı celîlü's-şân/ revân mîzâb-ı kilkinden 'uyûn-ı re'fet ü ihsân*" şeklindedir.

İki tarih manzûmesinde dikkat çeken özelliklerden biri, dönemin padişahının ve manzûmeyi yazan şairin isminin zikredilmesidir. Hem padişahın hem de şairin ismi manzumelerin sonundaki tarih düşürme mısrasında kaydedilmiştir. Bu şadırvan örneğinde, kubbedeki manzûmede padişahın adı, alt taraftaki çeşme üstü manzûmede de şair Emîn in isminin geçmesi sosyal statünün mimariye yansımaları olarak kabul edilebilir.

Şair Emin'in 16 beyit halinde kaleme aldığı manzûmelerden biri, Ayasofya Şadırvanı'nın ortasındaki havuzun musluklarının hemen üzerinde yer almaktadır. Hattat Kethüdâzâde Kazasker İsmail Efendi tarafından celî ta'lik hat ile yazılmış olan manzûmeler, ortadaki havuzu çevreleyen tunçtan yapılmış kafeste ve muslukların hemen üzerinde, soldan sağa doğru (saat yönünde) sıralanmıştır. Orta havuzda bulunan 16 musluktan her birinin üzerinde iki beyit yer almaktadır. Beyitlerin her biri *kitâbeli* veyahut *kartuş* olarak da ifade edilen, başı ve sonu yumuşatılarak ortada sivriltilerek sınırlandırılmış yatık dikdörtgen şeklindeki kapalı formlar içine yazılmıştır.

Celî ta'lik kitâbeler, *metal (tunç)* zemin üzerine *zer-endûd yazı* şeklinde altın ile yazılmıştır. Manzûmenin vezni arûz olup kalıbı *me fâ î lün / me fâ î lün / me fâ î lün / me fâ î lün* şeklindedir.

Şair Emin'in Ayasofya Şadırvanı çeşmelerinin üzerindeki tarih manzûmesi:

Şehenşâh-ı zaman Sulşân Mağmûd-ı celîlü's-şân
Revân mîzâb-ı kilkinden ũyün-ı re'fet ü iğsân

Teşebbüs eyledi dâmân-ı şer'-i fâhr-ı kevneyn
Anı zâtına kıldı sayeban ma'delet-ũnvân

Sikender feyż-i re'yinden eger itseydi istimdâd
Olurdu âb-ı ğayvân dergehinde nâgehân cûşân

Meded-res teşne-gân-tebe žulme âb-ı şemşîri
Degül ũahdinde beydâ-yı cefâda kimse ser-gerdân

Rükûd-ı âbına dâ'ir şikâyet eylese gevher
Olur şuyı revan-bağış eyler ise cerrine fermân

Küll-i ğâl-i ahâlî cüy-ı ũadli ile hândândır
Meger dest-i ũaşâsından denânîr eyleye efgân

Vücûdî ũayn-ı rağmet olduğuna iki şâhiddir
Cebîn-i enverinde nûr-ı dîn ü pertev-i îmân

Kerîmân-ı zamânîñ cüd u iğsânı muvağğatdır
Bu sulşân-ı keramet rûz u şeb olmakda sîm-efşân

Rîzâ-i cüy-ı ğağğâ itdi nağd-i yetîmin mebżül
Bu cây-ı dil-ğüşâda eyledi îcâd-ı şâdurvân

Ne şâdurvân bî-hemtâ ne zîbâ şarğ-ı rûh-efzâ
Bunuñ resmin görünce oldı hep ressamlar hâyran

Bu űu āb-ı ğayātñ sūd ıarındaűı mıdır űorsam
 Ki űírñn-kāmı cāvıde mālİK nūű iden űaűűān
 Leűāfetde müűābihdir bu āb-ı nāb-ı Tesnıme
 Bunuñ sākisini gönderse cennetden revā Riēvān
 Ğarırın ğuű idüp baı űaynı ta űım ile bu űayna
 Hemıűe olmada tesbıĝ ğuy-ı Ğaıret-i Yezdān
 Bu ğüllerle leb-i cū seyrine hiı ıalmadı Ğvāhiű
 Bu mevķi ű oldu nūzhet-ĝāh-ı ehl-i dāniű ü űirfān
 Serır-i salűanatda müstedām olsun o űāhenűāh
 Cihānda tā ki nūű-ı ābdan űaűűān ola cūyān
 Emın altun űuyıyla eyledim tārfñini taĝrır
 Maĝall-i cūdıdur Sulűān Maĝmūdun bu űādurvān 1153/1740

Resim 1 – űair Emin'in Ayasofya űadırvanı çeűmelerinin üzerindeki tarih manzûmesi (1. beyit)

1. űehenűāh-ı zaman Sulűān Maĝmūd-ı celilü'ű-űān
2. Revān mızāb-ı kilkinden űuyün-ı re'fet ü iĝsān

Resim 2 – Şair Emin’in Ayasofya Şadırvanı çeşmelerinin üzerindeki tarih manzûmesi (2. beyit)

3. Teşebbüs eyledi dāmān-ı şer’-i fahr-ı kevneyn
4. Anı zātına kıldı sayeban ma’delet-’unvān

Resim 3 – Şair Emin’in Ayasofya Şadırvanı çeşmelerinin üzerindeki tarih manzumesi (3. beyit)

5. Sikender feyż-i re’yinden eger itseydi istimdād
6. Olurdı āb-ı ğayvān dergehinde nāgehān cūşān

Resim 4 – Şair Emin’in Ayasofya Şadırvanı çeşmelerinin üzerindeki tarih manzûmesi (4. beyit)

7. Meded-res teşne-gân-tebe žulme āb-ı şemşîri
8. Degül ~ahdinde beydā-yı cefāda kimse ser-gerdān

Resim 5 – Şair Emin’in Ayasofya Şadırvanı çeşmelerinin üzerindeki tarih manzûmesi (5. beyit)

9. Rükūd-ı ābna dā’ir şikāyet eylese gevher
10. Olur şuyı revan-bağş eyler ise cerrine fermān

Resim 6 – Şair Emin’in Ayasofya Şadırvanı çeşmelerinin üzerindeki tarih manzûmesi (6. beyit)

11. Küll-i ğāl-i ahālî cüy-ı ʿadli ile hāndāndır
12. Meger dest-i ʿašāsından denānîr eyleye efgān

Resim 7 – Şair Emin’in Ayasofya Şadırvanı çeşmelerinin üzerindeki tarih manzûmesi (7. beyit)

13. Vücūdî ʿayn-ı raġmet olduġuna iki şāhiddir
14. Cebîn-i enverinde nūr-ı dîn ü pertev-i îmān

Resim 8 – Şair Emin'in Ayasofya Şadırvanı çeşmelerinin üzerindeki tarih manzûmesi (8. beyit)

15. Kerîmân-ı zamânîñ cûd u îğsânı muvaqqatdır
16. Bu sulşân-ı keramet rûz u şeb olmağda sîm-efşân

Resim 9 – Şair Emin'in Ayasofya Şadırvanı çeşmelerinin üzerindeki tarih manzûmesi (9. beyit)

17. Rîzâ-i cûy-ı ğağça itdi nağd-i yetîmin mebzûl
18. Bu cây-ı dil-güşâda eyledi îcâd-ı şâdurvân

۱۹- نه شادروان بهمتا نه زبیا طرح روح افزا

۲۰- بونک رسمن کورنجه اولدی هب رساملر حیران .

Resim 10 – Şair Emin'in Ayasofya Şadırvanı çeşmelerinin üzerindeki tarih manzûmesi (10. beyit)

19. Ne şâdurvân bî-hemtâ ne zîbâ şarg-ı rûh-efzâ

20. Bunuñ resmin görünce oldı hep resamlar hâyran

۲۱- بو صو آب حیاتک سود قرداشمیدر صورسم

۲۲- که شیرنکامی جاویده مالک نوش ایدن عطشان .

Resim 11 – Şair Emin'in Ayasofya Şadırvanı çeşmelerinin üzerindeki tarih manzûmesi (11. beyit)

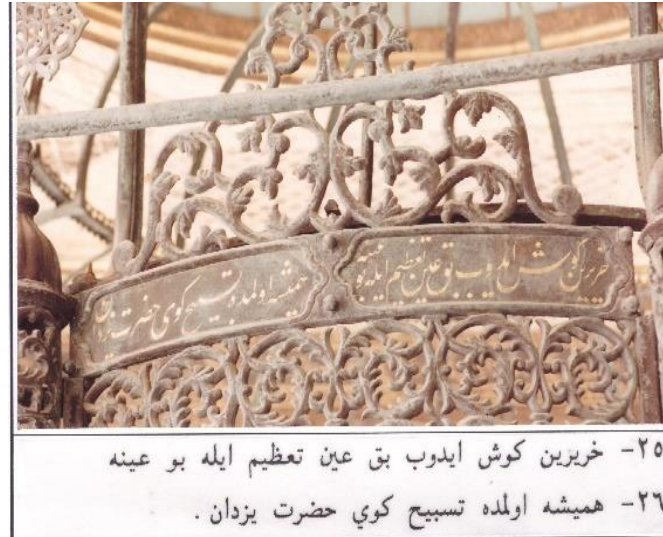
21. Bu şû âb-ı ğayâtîñ sūd qarındaşı mıdır şorsam

22. Ki şîrîn-kâmı cävîde mâlik nüş iden aşşân

Resim 12 – Şair Emin'in Ayasofya Şadırvanı çeşmelerinin üzerindeki tarih manzûmesi (12. beyit)

23. Leşâfetde müşâbihdir bu âb-ı nâb-ı Tesnîme
24. Bunuñ sâkisini gönderse cennetden revâ Riêvân

Resim 13 – Şair Emin'in Ayasofya Şadırvanı çeşmelerinin üzerindeki tarih manzûmesi (13. beyit)

25. Ħârîrin gûş idüp baķ ʿaynı ta ʒîm ile bu ʿayna
26. Hemîşe olmada tesbîg güy-ı Ğâżret-i Yezdân

Resim 14 – Şair Emin'in Ayasofya Şadırvanı çeşmelerinin üzerindeki tarih manzûmesi (14. beyit)

27. Bu güllerle lebi cü seyrine hiç kalmadı fivâhiş
28. Bu mevki' oldı nüzhet-gâh-ı ehl-i dâniş ü 'îrfân

Resim 15 – Şair Emin'in Ayasofya Şadırvanı çeşmelerinin üzerindeki tarih manzûmesi (15. beyit)

29. Serîr-i salşanatda müstedâm olsun o şâhenşâh
30. Cihânda tâ ki nûş-ı âbdan 'aşşân ola cüyân

Resim 16 – Şair Emin'in Ayasofya Şadırvanı çeşmelerinin üzerindeki tarih manzûmesi (16. beyit)

31. Emín altun şuyıyla eyledim târîhîni tağrîr
32. Mağall-i cûdıdur Sulşân Mağmüduñ bu şâdurvân

Kitâbe metninin sonunda hem rakamla “*Mahall-i cûdudur Sultan Mahmûd'un bu şâdurvân*” 1153 / 1740 şeklindeki 32. mısrasında *ebced hesabı ile 1153 tarihi düşülmüştür.*

1.2.Şair Emin'in Ayasofya Şadırvanı Kubbe Kasmağındaki Tarih Manzûmesi

Şair Emin'in 16 beyit halinde kaleme aldığı manzûmelerden bir diğeri Ayasofya Şadırvanı'nın kubbe kasmağının iç yüzeyinde yer almaktadır. Yukarıda belirttiğimiz üzere, burada 16 beyit halinde sıralanmış olan manzûmeler de *celî ta'lik* ile hattat *Kethüdâzâde Kazasker İsmail Efendi* tarafından yazılmıştır. Beyitlerin her biri *kitâbeli* veyahut *kartuş* olarak da ifade edilen kapalı formlar içine kabartma halinde yazılmıştır. Bu kitâbelerin fotoğrafları ve estampajları bir başka çalışmada kullanıldığı için burada kubbe kasmağındaki kitâbelerin metinlerinin yazılışları ile sadece ilk ve son mısralarının fotoğraflarına yer verilmiştir.

Manzûmenin vezni arûz, kalıbı ise *müs tef i lün / müs tef i lün / müs tef i lün / müs tef i lün* şeklindedir.

Şair Emin'in Ayasofya şadırvanı kubbe kasmağının iç yüzündeki tarih manzûmesinin metni:

Mihr-i sipihr-i mecd ü şân Sulşân Mağmüd-ı zaman
Her çavli her fi'li hemân nâmı gibi mağmüddur
Cârî zebânından kerem ğavž-ı ʿaşâsı müzdeğim
Mânende-i emvâcı yemm iğsânı nâ-ma ʿdüddur
ʿAyn-ı velâyet menbaʿ-ı şems-i hîlâfet muşşali
Ahîlâk-ı Çakçıñ mecmâʿı şâhenşeh-i mesʿüddur

Bu āb u tāb-ı himmet-i hūb-ı rüy-ı şevketi
 Cüş-ı muʿayyen fişnat-ı bahşâyış-i maʿbūddur
 Şemşîr-i ʿadl-i kı̄mî eyler ğimāyet nāʿîmî
 Feyz-i duʿā-yı dāʿîmî bustān-ı mülke rüddur
 Eyyām-ı ʿadlînde miġen kılmakdadır terk-i vaşan
 Hep süddur fikre gelen şîmdi ziyān nā-būddur
 Ol ʿārif-i şāġib-sülūk dilden ider refʿ-i şükūk
 Tevsîş-i vefd eyle mülūk dergehine ruhsūddur
 Beytül-ġarāma hem imām hem hādîm-i beytül-ġarām
 Peyġamberîñ emrine rām bir dāver-i pür-cūddur
 İcrā-yı şerʿa hūvāst-ġār îsār-ı hāyra zer-nîsār
 Evşāf-ı pāk-i çār zātında hep mevcūddur
 İtdi bu mevķî de binā şādîrrevānı cān-fezā
 Ammā ne hoş hāyr-ı becā ecri bunuñ maġsūddur
 Resm-i bedʿî dil-nîşîn taşvîri gitdi tā be Çîn
 Çün kaşr-ı firdevs-i berrin kıalbe feraġ-efrūzdu
 Saķfî müzehheb bir şabaķ āb-ı nebata mā-şadaķ
 Bu hāyr-ı pāke pekçe baķ nezd-i hūdā mevdūddur
 Bu şulara server midir zemzem mi yā kevşer midir
 Muġyīye yā mazhar mıdır iġyāya maġz-ı sūddur
 Cān-ı şeref-mend-i Ğasan rûġ-ı Ğüseyn-i gül-beden
 Bu ʿayn-ı şafvet-māyeden ez-cān u dil hoşnūddur
 Ol hūsvîr-i ʿālî-nejād olsun serîr-ārā-yı dād
 Tā dehr içinde āb u zād ebrār için mevcūddur
 Tārîh-i dil-cūsın Emîn şu gibi takrir eyledi
 "Sulşān Maġmūd'a bu şādurvān bu şuda cūddur" 1153/1740

Resim 17 – Şair Emin'in Ayasofya Şadırvanı kubbe kasağının iç yüzündeki tarih manzûmesi (1. beyit)

1. Mihr-i sipihr-i mecd ü şân Sulšân Mağmūd-ı zaman
2. Her avli her fi'li hemân nâmı gibi mağmüddur

Resim 18 – Şair Emin'in Ayasofya Şadırvanı kubbe kasağının iç yüzündeki tarih manzûmesi (2. beyit)

3. Cārî zebānından kerem avž-i aşâsî müzdeğim
4. Mānende-i emvacı yemm iğsānı nā-mā üddur

Resim 19 – Şair Emin’in Ayasofya Şadırvanı kubbe kasnağının iç yüzündeki tarih manzûmesi (3. beyit)

5. Ğayn-ı velâyet menba‘-ı şems-i hilâfet muşşalî
6. Ahlâk-ı Ğağğıñ mecmâ‘ı şâhenşeh-i mes‘üddur

Resim 20 – Şair Emin’in Ayasofya Şadırvanı kubbe kasnağının iç yüzündeki tarih manzûmesi (4. beyit)

7. Bu âb u tâb-ı himmet-i hûb-ı rûy-ı şevketi
8. Cûş-ı mu‘ayyen fişnat-ı bahşâyîş-i ma‘bûddur

Resim 21 – Şair Emin'in Ayasofya Şadırvanı kubbe kasnağının iç yüzündeki tarih manzûmesi (5. beyit)

9. Şemşîr-i ʿadl-i kıāʿimi eyler ğimāyet nāʿimi
10. Feyż-i duā-yı dāʿimi bustān-ı mülke rüddur

Resim 22 – Şair Emin'in Ayasofya Şadırvanı kubbe kasnağının iç yüzündeki tarih manzûmesi (6. beyit)

11. Eyyām-ı ʿadlinde miĝen kıılmağdadır terk-i vaşan
12. Hep süddur fikre gelen şimdi ziyan nā-büddur

۱۳- اول عارف صاحب سلوک دلدن ایدر رفع شکوک
۱۴- توسط وفد ایله ملوک درگاهنه رخسوددر .

Resim 23 – Şair Emin’in Ayasofya Şadırvanı kubbe kasnağının iç yüzündeki tarih manzûmesi (7. beyit)

13. Ol ʿarif-i şâğib-sülûk dilden ider ref-i şükûk
14. Tevsîş-i vefd eyle mülûk dergehine ruhsûddur

۱۵- بیت الحرامه هم امام هم خادم بیت الحرام
۱۶- پیغمبرک امرینه رام بر داور پر جوددر .

Resim 24 – Şair Emin’in Ayasofya Şadırvanı kubbe kasnağının iç yüzündeki tarih manzûmesi (8. beyit)

15. Beytü'l-ğarâma hem imâm hem hâdim-i beytü'l-ğarâm
16. Peyğamberiñ emrine râm bir dâver-i pür-cüddur

۱۷- اجرای شرعه خواستکار ایثار خیره زرنشار
۱۸- اوصاف پاک چار یار ذاتنده هب موجوددر .

Resim 25 – Şair Emin'in Ayasofya Şadırvanı kubbe kasnağının iç yüzündeki tarih manzûmesi (9. beyit)

17. İcrâ-yı şer'â hîvâst-gâr ísâr-ı hâyra zer-nîsâr
18. Evşâf-ı pāk-i çâr zâtında hep mevcûddur

۱۹- ایتدی بو موقعده بنا شادروان جانفزا
۲۰- اما نه خوش خیر بجا اجری بونک محسوددر .

Resim 26 – Şair Emin'in Ayasofya Şadırvanı kubbe kasnağının iç yüzündeki tarih manzûmesi (10. beyit)

19. İtdi bu mevki'de binâ şādırrevānî cān-fezā
20. Ammā ne hoş hâyır-ı becā ecri bunuñ mağsûddur

۲۱- رسم بدیعی دلنشین تصویری کندي تاچین

۲۲- چون قصر فردوس برین قلبه فرح افروزد .

Resim 27 – Şair Emin’in Ayasofya Şadırvanı kubbe kasağının iç yüzündeki tarih manzûmesi (11. beyit)

21. Resm-i bedî'i dil-nişîn taşvîri gitdi tâ be Çîn

22. Çün çaşr-ı firdevs-i berrin çalbe ferağ-efrûzdu

۲۳- سقفی مذهب بر طبق آبی نباته ماصدق

۲۴- بو خیر پاکه پکجه بق نزد خدا مودوددر .

Resim 28 – Şair Emin’in Ayasofya Şadırvanı kubbe kasağının iç yüzündeki tarih manzûmesi (12. beyit)

23. Saqfî müzehheb bir şabaç âb-ı nebata mâ-şadaç

24. Bu hayr-ı päke pekçe baç nezd-i hüdâ mevdüddur

۲۵- بو صولره سرورمیدر زمزمی یا کوثرمیدر
۲۶- محیی یه یا مظهرمیدر احیایه محض سوDDR .

Resim 29 – Şair Emin’in Ayasofya Şadırvanı kubbe kasnağının iç yüzündeki tarih manzûmesi (13. beyit)

25. Bu şulara server midir zemzem mi yâ kevşer midir
26. Muğyîye yâ mazhar mıdır igyâya mağğ-ı süDDR

۲۷- جان شرفمند حسن روح حسین کلبدن
۲۸- بو عین صفوتمایه دن ازجان و دل خشنوDDR .

Resim 30 – Şair Emin’in Ayasofya Şadırvanı kubbe kasnağının iç yüzündeki tarih manzûmesi (14. beyit)

27. Cân-ı şeref-mend-i Çasan rûğ-ı Çüseyñ-i gül-beden
28. Bu ğayn-ı şafvet-mâyeden ez-cân u dil hoşnüDDR

۲۹- اول خسر و عالی نژاد اولسون سریرازی داد
۳۰- تا دهر ایچنده آب و زاد ابرار ایچون موجوددر .

Resim 31 – Şair Emin’in Ayasofya Şadırvanı kubbe kasnağının iç yüzündeki tarih manzûmesi (15. beyit)

29. Ol hüsrev-i ʿālî-nejâd olsun serír-ârâ-yı dâd
30. Tâ dehr içinde âb u zâd ebrâr için mevcûddur

۳۱- تاریخ دلجوسن امین صوکیبی تقویر ایلدی
۳۲- "سلطان محموده بو شادروان بو صوده جوددر . ۱۱۵۳"

Resim 32 – Şair Emin’in Ayasofya Şadırvanı kubbe kasnağının iç yüzündeki tarih manzûmesi (16. beyit)

31. Tārîh-i dil-cûsın Emîn şu gibi taktırir eyledi
32. "Sulşân Maǧmûd'a bu şâdurvân bu şuda cûddur"1153/1740

Kubbe kasnağındaki mamzûmenin sonundaki onaltıncı beyitte "Tārîh-i dil-cûsun Emîn su gibi taktırir eyledi / Sultan Mahmûd'a buşâdurvân bu suda cûddur" ifadesinin harf değeri toplamından oluşan ebced heabıyla tarih düşürülmüş; aynı tarih rakamla da 1153 olarak, ayrıca verilmiştir.

SONUÇ

İslamiyetin kabulü neticesinde Arap harflerinin kullanılmaya başlanması, Türk kültür tarihinde çok önemli bir yer edinmiş; özellikle dil, edebiyat ve sanat alanında ortaya konulan eserlerle bu minvaldeki gelişmenin hangi boyutta olduğu kolaylıkla görülebilmektedir. Yazının merkeze oturtulduğu bu yelpazede hüsn-i hat, sadece bir ifade aracı olarak kalmayıp bir sanat şubesi haline gelmiş ve pek çok yan disiplinin ortaya çıkması yanında gelişmesine de vesile olmuştur. Kültürümüzde yazı ile bezenen mimari yapıların zenginleştiği, aksi durumda da fakirleştiği inancı hâkimdir. Daha önce de belirttiğimiz üzere, Türk hat sanatının, mimariye katmış olduğu değerlerin en güzel örneklerinden biri de Ayasofya şadırvanı ve onun kitâbeleridir.

Hüsn-i hat ile sıkı ilişkili disiplinlerin başında edebiyat ile onun alt grubu ve başlı başına bir sanat ürünü olan *divan şiiri* gelir. Bu disiplinlerden birinde harfler, bir araya gelişlerinde oluşturdukları mana güzelliği ile ruhumuza; diğerinde de estetik yapılarıyla sağladıkları çizgi ve leke ahengiyle duygularımıza hitap etmektedirler. Her iki disiplinin bu bakımdan aynı kaynaktan beslendikleri söylenebilir. Hat sanatı ile divan şiirinin adeta birbirini tamamladığı özgün eserlerden olan Ayasofya Şadırvanı'ndaki celî ta'lik hatlı iki *tarih manzûmesi* bu çalışmanın konusu olarak yukarıda işlenmiştir.

Buradaki örnekte Ayasofya şadırvanının, mimarî özelliği bakımından, külliye'nin yardımcı bir unsuru iken bu konumunu aşarak aslî yapı kimliği kazanmışlığına ayrıca onun yapısındaki kitâbeler ve onların işlendiği edebî değerlerle de abideleştiğine şahit olmaktayız. Şadırvanda kubbe kasnağının iç yüzünde ve ortadaki havuzun tunç şebekelerindeki çeşmelerin üzerinde on altışar beyit halinde sıralanan her iki manzûmenin sadece 1153 /1740-41 şeklinde rakamla verilmemiş; ayrıca son mısralarının harflerinin sayısal değerleri toplamları, *ebced hesabıyla* hem edebîleştirilmiş hem de ebedîleştirilmiştir. Söz konusu manzûmelerin, Türkçe yazılmış özgün bir eser olarak edebî değerleri de ortadadır.

Rûhu't-ta'lik isimli ta'lik yazı risalesiden her iki *tarih manzûmesinin* zamanın hattatlarından Kethüdazâde İsmail Efendi tarafından kitâbeleştirildiği bildirilmektedir. Bu çalışma hattatın isminin doğru bilinmesi hususunda da önemli bir eksikliği gidermektedir. Şair Emin'in yazmış olduğu *tarih manzûmeleri*, aynı zamanda kitâbelerin hattatına mahsus celî ta'lik yazının harf karakterlerini göstermesi yani, klasik ifadesiyle, *şive-i kitâbet* bakımından da birer belge mahiyetindedir.

KAYNAKÇA

- Alparslan, A. (1977). Mimari yapıların yazı sanatı bakımından önemi. *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi*, 5, ss. 1-14.
- Alparslan, A. (2009). İslâm yazıları. *hat ve tezhip sanatı*. (Ed. Ali Rıza Özcan), ss. 27-46. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Çağbayır, Y. (2007). *Ötüken Türkçe sözlük*, C: 4. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Diez, E. (1955). *Türk sanatı*. (çeviren: Oktay Aslanapa), İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Erbaş (Maktal), A. (1990). *Fatih ve II. Bâyezîd devrinden günümüze ulaşan İstanbul camilerinin yazıları* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Geleneksel Türk Sanatları Anabilim Dalı, İstanbul.
- Erbaş (Maktal), A. (1995). *Mektûbî İbrahim Efendi'nin Rûhu't-Ta'lik adlı eserinin hat sanatı bakımından analizi*. (Yayımlanmamış sanatta yeterlik tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Geleneksel Türk Sanatları Anabilim Dalı, İzmir.
- Eyice, S. (1991). Ayasofya Şadırvanı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 38, s. 217. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi.
- İspirli, S. (2000). Türk edebiyatında tarih düşürme geleneği. *Ankara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 4, ss. 79-89.
- Kılıcı, A. (2010). Şadırvan. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 38. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, ss. 219-221.
- Levend, A. S. (1973). *Türk edebiyâtı tarihine giriş*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi.
- Maktal (Erbaş), A. (1999). Hüsni Hat tasarımlarında yazı mekan ilişkisi. *2000'li Yıllarda Türkiye'de Geleneksel Türk El Sanatlarının Sanatsal, Tasarımsal ve Ekonomik Boyutu Sempozyumu Bildirileri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, ss. 197-201.
- Maktal (Erbaş), A. (2008). Rûhu't-ta'lik, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 35. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, ss. 215-216.
- Müstâkimzâde Süleyman Sadeddin. (1928). *Tuhfe-i Hattatîn* (Neşreden: İbnülemin Mahmud Kemal İnal). İstanbul: Devlet Matbaası.
- Öztekin, Ö. (2015). Tarih manzûmelerine göre XIX. yüzyılda Ankara", *Ankara Araştırmaları Dergisi* 3 (2), ss. 212-219.
- Sami, Ş. (2002). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Serin, M. (1999). *Hat sanatı ve meşhur hattatlar*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- Tansuğ, S. (1965). 18. yüzyılda İstanbul Çeşmeleri ve Ayasofya Şadırvanı. *Vakıflar Dergisi*, VI, ss. 93-110.

Tüfekçioğlu, A. (2001). *Erken Dönem Osmanlı mimarisinde yazı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Uzun, M. (1994). Ebced. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi X*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, ss. 68-70.

Yakıt, İ. (1992). *Ebced hesabı ve tarih düşürme*. İstanbul: Ötüken.

Yardım, A. (2002). *Alanya kitâbeleri*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.

Yetkin, S. K. (1984). *İslâm ülkelerinde sanat*. İstanbul: Cem Kitabevi.